

Η ΟΡΘΟΛΟΓΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ «ΑΝΟΡΘΟΛΟΓΙΚΩΝ» ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ

των Δημήτρη Π. Σωτηρόπουλου, Γιάννη Μηλιού και Σπύρου Λαπατσιώρα

1. Εισαγωγή

Πέρασε ήδη μια πενταετία από την κατάρρευση της αγοράς των ενυπόθηκων δανείων υψηλού κινδύνου (των subprimes) στις ΗΠΑ, που έδωσε το έναυσμα για το ξέσπασμα της παγκόσμιας κρίσης υπερσυσσώρευσης κεφαλαίου και της κρίση της Ζώνης του Ευρώ (ΖτΕ). Η τελευταία ουσιαστικά εισήλθε σε μια δεύτερη, λιγότερο αισιόδοξη φάση. Οι τυπικές μακροοικονομικές τάσεις που χαρακτήρισαν την πρώτη ιστορική φάση της ΖτΕ (διαφορές στους ρυθμούς ανάπτυξης και πληθωρισμού μεταξύ των χωρών-μελών, επίμονες ανισορροπίες στις τρέχουσες συναλλαγές και άρα στις χρηματοοικονομικές ροές, ανατίμηση της πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας, ιδιαίτερα στις χώρες με πάνω από το μέσο όρο ρυθμούς ανάπτυξης και έλλειμμα στις τρέχουσες συναλλαγές, και η δημιουργία ενός αλληλένδετου και διογκωμένου τραπεζικού συστήματος) συζητήθηκαν ευρέως τα τελευταία χρόνια, καίτοι η συζήτηση ήταν συχνά συγκεχυμένη και αντιφατική.

Η κρίση της ΖτΕ μοιάζει να αποτελεί παραλλαγή ενός έργου που είχε ξαναπαιχτεί στις αρχές της δεκαετίας του 1990, με την αποσύνθεση του Μηχανισμού Συναλλαγματικών Ισοτιμιών στο τότε Ευρωπαϊκό Νομισματικό Σύστημα.¹ Στην πραγματικότητα, όμως, τόσο οι πρωταγωνιστές όσο και το σκηνικό (θεσμικό πλαίσιο) διαφέρουν στην παρούσα συγκυρία. Όσο κι αν δεν γνωρίζουμε ποια θα είναι η τελευταία πράξη του έργου, ο χαρακτήρας και η μακρά ιστορία του σχεδίου της ΖτΕ, καθώς και το ότι αποτελεί μηχανισμό που οργανώνει τα στρατηγικά συμφέροντα των καπιταλιστικών ελίτ, κάνουν παρακινδυνευμένη την όποια πρόβλεψη κατάρρευσής του.

Η Ευρωπαϊκή Οικονομική-Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ) αποτελεί μία ιδιόμορφη νομισματική ένωση, δεδομένου ότι απουσιάζει μια κεντρική αρχή με τα τυπικά χαρακτηριστικά ενός ενιαίου καπιταλιστικού κράτους και επιπλέον η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) δεν λειτουργεί ως δανειστής τελευταίας καταφυγής για τις χώρες-μέλη της ΖτΕ (δεν δανείζει άμεσα τα κράτη της ΖτΕ). Είναι αξιοσημείωτες, επίσης, δύο άλλες ιδιομορφίες: Πρώτον, το ότι η ΟΝΕ δημιουργεί ένα πλαίσιο συνύπαρξης που αυξάνει τον κίνδυνο χρεοστασίου (default), με σκοπό να επιβάλλει προγράμματα δημοσιονομικής λιτότητας. Δεύτερον, επιδιώκει να επιτύχει την εξάλειψη του λεγόμενου «ηθικού κινδύνου», ως της μόνης οδού για να επιβληθεί σε διαφορετικούς κοινωνικούς σχηματισμούς το νεοφιλελεύθερο μοντέλο διακυβέρνησης, που προωθεί επιθετικά τα συμφέροντα του κεφαλαίου, με βάση τον κανόνα ότι οι κρατικές και Ευρωπαϊκές πολιτικές δεν πρέπει να παρακωλύουν τη λειτουργία των αγορών, ούτε καν σε περιόδους κρίσης, αλλά πρέπει να είναι πάντα συμπληρωματικές προς τις αγορές (Sotiropoulos *et al* 2013).

Το παρόν άρθρο συνοψίζει κριτικά τις θεωρητικές ρίζες των κυρίαρχων πολιτικών για τη διαχείριση της κρίσης και εξετάζει τις προϋποθέσεις για μια εναλλακτική στρατηγική ενάντια στη λιτότητα.

2. Δύο αφηγήσεις περί κρίσης. Το πλαίσιο συζήτησης

1 Βλ. Sotiropoulos (2012), Sotiropoulos *et al.* (2013, κεφ. 6, 10).

Οι δύο διαφορετικές θεωρητικές προσεγγίσεις για την κρίση μπορεί να παρουσιασθούν συνοπτικά με βάση την ακόλουθη ταυτότητα του ισοζυγίου πληρωμών. Για λόγους απλοποίησης θα θεωρήσουμε ότι το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών CA είναι ταυτόσημο με τις καθαρές εξαγωγές (το εμπορικό ισοζύγιο, NX). Σύμφωνα με τους διεθνώς χρησιμοποιούμενους συμβολισμούς, Y είναι το Καθαρό Εγχώριο Προϊόν, C η συνολική (ατομική) κατανάλωση, I οι καθαρές ιδιωτικές επενδύσεις και G οι δημόσιες δαπάνες.

$$Y - (C + I + G) = NX \equiv CA = S_H + S_F + PB \quad (1)$$

Ας εξετάσουμε τώρα τη δεξιά πλευρά της παραπάνω ταυτότητας: S_H είναι η καθαρή αποταμίευση των νοικοκυριών, S_F είναι η καθαρή αποταμίευση των επιχειρήσεων και PB η καθαρή αποταμίευση του δημόσιου τομέα. Οι καθαρές αποταμιεύσεις είναι ως απόλυτο μέγεθος ίσες με την καθαρή εκροή κεφαλαίου στο εξωτερικό K (που σημαίνει αγορά αλλοδαπών περιουσιακών τίτλων [$S_H + S_F + PB$] + $K = 0$). Είναι προφανές πως όταν οι καθαρές αποταμιεύσεις είναι αρνητικές, έχουμε εισροή καθαρού κεφαλαίου από το εξωτερικό.

2.1. Η επίσημη εκδοχή για τη μετακρισιακή εποχή

Η επίσημη νεοφιλελεύθερη εκδοχή υποστηρίζει πως όταν μια οικονομία αντιμετωπίζει ελλείμματα στις τρέχουσες συναλλαγές (εμπορικά ελλείμματα) ή μειώσεις στα πλεονάσματά της, τα αίτια πρέπει να αναζητηθούν στην ασύνετη και σπάταλη συμπεριφορά τόσο του δημόσιου όσο και του ιδιωτικού τομέα. Με αυτή την έννοια, οι ανισορροπίες στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών στην ΖτΕ συνιστούν «κακή» μακροοικονομική εξέλιξη και πρέπει να διορθωθούν. Είναι ενδιαφέρον πως πριν από την κρίση η επίσημη ερμηνεία για το ίδιο ακριβώς φαινόμενο ήταν πολύ διαφορετική. Οι ανισορροπίες στις τρέχουσες συναλλαγές θεωρούνταν επιθυμητές, ως μέσο που εξασφάλιζε την πραγματική σύγκλιση των επιπέδων ανάπτυξης ανάμεσα στις χώρες του «πυρήνα» και εκείνες της «περιφέρειας» της ONE.² Είναι ενδεικτικό ότι ακόμη και τον Μάρτιο 2008, ο Πρόεδρος της ΕΚΤ J.-C. Trichet διαβεβαίωνε ότι «τα θεμέλια της οικονομίας στη ΖτΕ παραμένουν ισχυρά και οι οικονομίες της ζώνης δεν έχουν σημαντικές οικονομικές ανισορροπίες» (αναφέρεται σε Mayer 2012: 100). Με άλλα λόγια, πριν το 2008 οι μακροοικονομικές ανισορροπίες δεν ήταν αντιληπτές ως «ανισορροπίες».

Η επίσημη εκδοχή της μετακρισιακής εποχής άρχισε να υποστηρίζει σταδιακά ότι οι οικονομίες με ελλείμματα ήταν οι κυρίως υπεύθυνες για τις ανισορροπίες, διότι ο ιδιωτικός ή ο δημόσιος τομέας (ή αμφότεροι) επιδίδονταν σε καθαρό εξωτερικό δανεισμό (και άρα αρνητικά επίπεδα αποταμίευσης). Πρόκειται για έναν προσχηματικά ηθικιστικό τρόπο σκέψης, που θεωρεί ότι οι οικονομίες με ελλείμματα είναι «σπάταλες», «ανεύθυνες», «ανεξέλεγκτες», ξοδεύουν «περισσότερα από όσα παράγουν».

Στον πυρήνα του παραπάνω επιχειρήματος υπάρχει μια συγκεκριμένη ανάγνωση της αιτιακής σύνδεσης στην προαναφερθείσα ταυτότητα του ισοζυγίου πληρωμών (1): Ας την αποκαλέσουμε *ανακλαστική αιτιότητα*. Αρνητικές τιμές του CA (ή NX) θεωρούνται ως αποτέλεσμα καταναλωτικών δαπανών (βελτίωση του βιοτικού επιπέδου) που υπερβαίνουν τις παραγωγικές δυνατότητες της οικονομίας ($C+I+G > Y$). Με αυτό το σκεπτικό, το έλλειμμα των τρεχουσών συναλλαγών οφείλεται στο ότι ο υπερβολικός

2 Αναλυτικά για αυτή την ασυνέχεια στον επίσημο λόγο βλ. Sotiropoulos *et al.* (2013: 184-6).

εξωτερικός δανεισμός ενθαρρύνει την εσωτερική ζήτηση σε επίπεδα που ξεπερνούν την παραγωγική ικανότητα Y , ή, εναλλακτικά, αποκρύπτει τις δομικές καθυστερήσεις στην ανταγωνιστικότητα και στην παραγωγικότητα. Σύμφωνα με την ίδια πάντα συλλογιστική, η συμμετοχή στην ΟΝΕ διευκόλυνε τον εξωτερικό δανεισμό και άρα συνέβαλε στην υποτίμηση των κινδύνων της υπερχρέωσης.

Για την αντιμετώπιση αυτής της κατάστασης και την εξισορρόπηση στις τρέχουσες συναλλαγές συνιστώνται αποπληθωριστικές πολιτικές στις χώρες με ελλείμματα («ασύμμετρες» πολιτικές στο πλαίσιο της ΟΝΕ). Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τη συμπίεση των μισθών και των δημοσίων δαπανών (άρα των κοινωνικών παροχών) και την ιδιωτικοποίηση δημοσίων αγαθών. Οι ανισορροπίες στα ισοζύγια θεωρούνται «κακές» στις χώρες με ελλείμματα και η επίθεση στα συμφέροντα των εργαζομένων θεωρείται η πλέον κατάλληλη οικονομική απάντηση. Η ύφεση που προκαλείται από τα μέτρα που υιοθετούνται αποτελεί το βασικό μέσο που θα υποκινήσει τις απαραίτητες νεοφιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις και θα επαναφέρει τις «σπάταλες χώρες» στο σωστό δρόμο της οικονομικής «αρετής». Η λογική της πολιτικής επιλογής για την ύφεση εκφράζεται συνοπτικά στο επόμενο σχήμα (γνήσια παραλλαγή της κυρίαρχης αφήγησης αποτελεί και η λογική της εξάρτησης η οποία εξακολουθεί να έχει αρκετούς αποδέκτες στην Αριστερά: δανεισμός και εμπορικά ελλείμματα ως μέσο συγκάλυψης της παραγωγικής αποδιάρθρωσης. Στον πυρήνα κάθε πολιτικής πρότασης επιστροφής σε εθνικό νόμισμα με τους δεδομένους πολιτικούς όρους βρίσκεται αναγκαστικά ένα ισοδύναμο ρητό ή άρρητο πρόγραμμα υποτίμησης της εργασίας)..

[ΣΧΗΜΑ 1]

2.2. Μια εναλλακτική ερμηνεία: Το σχήμα της δομικής αιτιότητας

Μια εναλλακτική πολιτική πρόταση πρέπει να συνδέεται με μια εναλλακτική θεωρητική ερμηνεία της κρίσης. Αυτό αποτελεί καίριο πολιτικό ζήτημα και όχι βυζαντινολογία διαφωνούντων διανοητών.

Η επίσημη θεώρηση περί κρίσης δεν είναι σε θέση να αντιληφθεί τη δυναμική του σύγχρονου καπιταλισμού. Αντιμετωπίζει τη χρηματοοικονομική πλευρά της ταυτότητας του ισοζυγίου ως παθητική αντανάκλαση του εμπορικού ισοζυγίου ή των αυτόνομων επενδυτικών αποφάσεων δημόσιων και ιδιωτικών οικονομικών παραγόντων. Αυτή η συλλογιστική αγνοεί την πραγματική λειτουργία του χρηματοοικονομικού συστήματος και τον ιδιαίτερο ρόλο που διαδραματίζει στο σύγχρονο καπιταλισμό.

Κάθε εναλλακτική ερμηνεία οφείλει να λαμβάνει υπόψη της δύο κεντρικές παραμέτρους.³ Πρώτον, την αυτονομία του χρηματοοικονομικού ισοζυγίου που δεν είναι απλό παραπροϊόν των τάσεων του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών (εμπορικού ισοζυγίου). Δεύτερον, το γεγονός ότι οι ανισορροπίες στο χρηματοοικονομικό ισοζύγιο δημιουργούν μια ιδιαίτερη δυναμική τόσο στις χώρες με ελλείμματα όσο και στις χώρες με πλεονάσματα. Στην περίπτωση μιας νομισματικής ζώνης με τα χαρακτηριστικά της ΖτΕ, η εξισορρόπηση του ισοζυγίου πληρωμών αποκλειστικά με βάση τη διαμεσολάβηση της αγοράς, είναι πολύ πιθανό να αποκτήσει τα χαρακτηριστικά μιας τυπικής κρίσης του ισοζυγίου πληρωμών, που οφείλεται σε αιφνίδια αντιστροφή των ροών χρηματοδότησης. Η χρηματοοικονομική πλευρά του ζητήματος δεν πρέπει να υποτιμάται σε μια εποχή με υψηλές διεθνείς χρηματιστικές ροές. Αυτό δίνει αναγκαστικά μια άλλη διάσταση στη συζήτηση. Η κατανομή των χωρών της ΖτΕ σε οικονομίες με ελλείμματα και πλεονάσματα στις τρέχουσες συναλλαγές δημιουργεί ένα

3 Για μια αναλυτική εξέταση βλ. Sotiropoulos *et al.* (2013). Μια παρέμβαση με παρόμοια προοπτική στο πλαίσιο των κυρίαρχων οικονομικών συναντάται σε Turner (2013).

πλαίσιο ιδιόμορφης συμβίωσης. Τα αίτια και οι συνέπειες αυτής της κατάστασης συνδέονται με το θεσμικό πλαίσιο που οικοδομήθηκε για να καταστήσει αυτή τη συμβίωση δυνατή.⁴

Για να αναδείξουμε αυτή την πλευρά, πρέπει να αναδιατυπώσουμε την ταυτότητα (1) ως εξής:

$$\text{καθαρή εισροή κεφαλαίων} = \text{καθαρές εισαγωγές εμπορευμάτων} \quad (2)$$

Η αιτιότητα σε αυτή την ταυτότητα είναι δομική: Καθορίζεται από τη δυναμική της καπιταλιστικής ανάπτυξης και τον τρόπο που αυτή η ανάπτυξη αντανάκλαται στη λειτουργία των χρηματαγορών από την πλευρά των χρηματοοικονομικών αναπαραστάσεων. Αυτό σημαίνει ότι δεν υπάρχουν ευθείες λειτουργικές σχέσεις ανάμεσα στις δύο πλευρές της ταυτότητας.

Σε μια ιστορική διαδικασία όπως η διαμόρφωση της ΖτΕ στην οποία εντάσσονται χώρες με διαφορετικές προοπτικές οικονομικής ανάπτυξης, προκύπτουν αναγκαστικά ανισορροπίες στο χρηματοπιστωτικό ισοζύγιο.⁵ Αυτή είναι η βασική συνθήκη που καθιστά τη συμμετοχή σε μια νομισματική ένωση θελκτική για οικονομίες με διαφορετικά επίπεδα ανάπτυξης. Κάτι τέτοιο σημαίνει βέβαια ότι, με όλους τους άλλους παράγοντες σταθερούς, οι καθαρές εισαγωγές (ή το εμπορικό ισοζύγιο) αποτελεί το μέγεθος που κατά πάσα πιθανότητα θα προσαρμοστεί στις χρηματοπιστωτικές ροές κεφαλαίου κατά τη διαδικασία της πραγματικής σύγκλισης (των επιπέδων ανάπτυξης και των ποσοστών κέρδους) των οικονομιών – και όχι το αντίθετο. Οι ανισορροπίες στο εμπορικό ισοζύγιο και στην πραγματική συναλλαγματική ισοτιμία αποτελούν άμεσες συνέπειες της οικονομικής συμβίωσης στη ΖτΕ. Πρόκειται για αντίφαση που απορρέει από την ίδια τη δομή της ΖτΕ και συνδέεται άμεσα με την ισχυρή καπιταλιστική ανάπτυξη (πριν από την κρίση) στις χώρες με ελλείμματα.

3. Σχετικά με την πολιτική σημασία της θεωρητικής συζήτησης

Η συζήτηση γύρω από τις αιτιακές σχέσεις στην ταυτότητα του ισοζυγίου πληρωμών έχει σημαντικές πολιτικές προεκτάσεις.

3.1. Ανακλαστική αιτιότητα και απαξίωση της εργασίας

Η θέση ότι οι ανισορροπίες στο χρηματοοικονομικό ισοζύγιο προσαρμόζονται με ευέλικτο τρόπο (αντανάκλουν) στις αντίστοιχες ανισορροπίες του εμπορικού ισοζυγίου συνεπάγεται, σε όλες τις εκδοχές της (δεξιόστροφες ή αριστερόστροφες), ένα πρόγραμμα *απαξίωσης της εργασίας*⁶. Η μακροοικονομική εξισορρόπηση αφορά τις

---

4 Για μια πιο αναλυτική παρουσίαση του επιχειρήματος, βλ. Sotiropoulos et al. (2013), Milios και Sotiropoulos (2010), Milios και Sotiropoulos (2013).

5 Στην περίοδο προ της κρίσης, οι σωρευτικές μεταβολές στο δημόσιο χρέος ήταν συνήθως αμελητέες. Η δυναμική του δημόσιου χρέους εξαρτάται από τις προοπτικές ανάπτυξης στην ΟΝΕ και από τα ιστορικά χαρακτηριστικά των επιμέρους δημόσιων οικονομιών. Χώρες με υψηλό χρέος και προοπτικές σημαντικής ανάπτυξης μπορούν εύκολα να συμβιβάσουν φορολογικές απαλλαγές για το κεφάλαιο με τη μη χειροτέρευση του χρέους. Αυτό ήταν ένα από τα βασικά αποτελέσματα της πρώτης φάσης της ΖτΕ (βλ. Sotiropoulos et al. 2013, κεφ. 10).

6 Η διάκριση σε «εσωτερική» και «εξωτερική» υποτίμηση επισημαίνει δύο διαφορετικές διαδρομές για το ίδιο πάντα αποτέλεσμα: την επίθεση στην εργασία. Με άλλα λόγια, η

οικονομίες με έλλειμμα που πρέπει να εφαρμόσουν προγράμματα «ασύμμετρης» προσαρμογής, μειώνοντας τη διεθνή αξία της εργασίας. Σε αυτό το σημείο συνοψίζεται η επίσημη πολιτική της ΖτΕ για την αντιμετώπιση της κρίσης: *υφειακές πολιτικές που υποκινούν νεοφιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις εμπεδώνοντας ένα θεσμικό περιβάλλον λειτουργικότητας όσον αφορά τα συμφέροντα του κεφαλαίου*. Σε αυτό το πλαίσιο, οι κυρίαρχες πολιτικές ελίτ της Ευρώπης εμφανίζουν την οποιαδήποτε απόκλιση από τη λιτότητα και από τις νεοφιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις ως «ηθικό κίνδυνο», δηλαδή ως ασύνετη και λαϊκιστική πολιτική.

Ο θεμελιακά ασύμμετρος τύπος πολιτικών που ακολουθήθηκαν ως τώρα (με το βάρος της προσαρμογής μιας οικονομίας σε βαθιά κρίση να πέφτει κυρίως στην πλευρά της εργασίας) είναι σύμφωνος με τη νεοφιλελεύθερη στρατηγική της ΟΝΕ (έμφαση στον «ηθικό κίνδυνο»). Επιλέγει να χρησιμοποιήσει το δημόσιο χρέος ως επιχείρημα για τη λιτότητα, τη χαμηλή φορολογία για το κεφάλαιο, τις ιδιωτικοποιήσεις, και την απαξίωση της εργασίας (ευνοϊκότερες συνθήκες για την καπιταλιστική εκμετάλλευση). Με αυτή την έννοια, οι εν λόγω πολιτικές έχουν σχεδιασθεί για να *μην* επιτύχουν τους διακηρυγμένους δημοσιονομικούς στόχους τους. Έχουν ως στρατηγικό ορίζοντα τη «βιώσιμη» αναδιοργάνωση της οικονομικής και κοινωνικής ζωής προς όφελος του κεφαλαίου. Αυτό είναι το μήνυμα του Σχήματος 2 που απεικονίζει ορισμένες μακροοικονομικές μεταβολές των τριών τελευταίων ετών (οι τιμές του 2013 αποτελούν εκτιμήσεις) όσον αφορά στο μοναδιαίο κόστος εργασίας, στο κρατικό χρέος και στην ανεργία στις χώρες της ΖτΕ (εκτός Λουξεμβούργου). Αυτό που τα κράτη και οι Ευρωπαίοι αξιωματούχοι εμφανίζουν ως «success story» είναι στην πραγματικότητα μια ιστορία καταστροφής για την πλειοψηφία της κοινωνίας.

[ΣΧΗΜΑ 2]

Η οικονομική ύφεση (μείωση της τελικής ζήτησης) χρησιμοποιείται ως μέσο για να επιβληθούν ευνοϊκές συνθήκες αξιοποίησης του κεφαλαίου (μείωση του μοναδιαίου κόστους εργασίας και της πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας), χειροτερεύοντας τις κοινωνικές συνθήκες αναπαραγωγής της εργασίας και αυξάνοντας παράλληλα το δημόσιο έλλειμμα και τα επίπεδα ανεργίας. Ταυτόχρονα, το υψηλό δημόσιο έλλειμμα

«εξωτερική» υποτίμηση με επιστροφή σε εθνικό νόμισμα, παρά τις σημαντικές αντιφάσεις σε άλλα επίπεδα που έχει η εφαρμογή της, είναι στην ουσία της μία στρατηγική ανάκτησης της διεθνούς ανταγωνιστικότητας με επίθεση στην εργασία σε διαφορετικό πολιτικό πλαίσιο ηγεμονίας των δυνάμεων της «πατρίδας» και του «έθνους». Στις σχετικές συζητήσεις συχνά αναφέρεται το παράδειγμα της Αργεντινής. Η αναλογία είναι παραπλανητική για πολλούς λόγους τους οποίους δεν θα αναπτύξουμε στο παρόν άρθρο. Ωστόσο χρειάζεται να γίνει μία βασική επισήμανση. Η ανάπτυξη στην Αργεντινή βασίστηκε σε ένα «πατριωτικό» μοντέλο ενίσχυσης των συμφερόντων της αστικής τάξης μέσα από συντριπτική μείωση των πραγματικών μισθών (λόγω πληθωρισμού) και κουρέματος του ιδιωτικού χρέους των επιχειρήσεων. Η μετακρισιακή αυξημένη επένδυση προήλθε, λοιπόν, από τα υψηλά κέρδη του κεφαλαίου και την απομείωση των δανειακών του υποχρεώσεων. Και όλα αυτά σε ένα πολύ διαφορετικό διεθνές οικονομικό περιβάλλον από το σημερινό. Από αυτή την έννοια δεν θα ήταν υπερβολή να πούμε ότι η περίπτωση της Αργεντινής παρουσιάζει ορισμένα στοιχεία ομοιότητας με το πλαίσιο των μνημονιακών πολιτικών (τηρουμένων πάντα των αναλογιών τόσο στη χρονικότητα όσο και στην ένταση). Το πραγματικό στοίχημα για την ελληνική Αριστερά δεν είναι, λοιπόν, η επανάληψη του παραδείγματος της Αργεντινής αλλά η ουσιαστική σύγκρουση με τις δυνάμεις του κεφαλαίου στην κατεύθυνση δημιουργίας ενός νέου παγκόσμιου προτύπου οικονομικής οργάνωσης (ή, τέλος πάντων, στοχασμό επάνω σε αυτή την κατεύθυνση).

χρησιμοποιείται ως μέσο για δημοσιονομική πειθαρχία και περαιτέρω νεοφιλελευθεροποίηση του καπιταλιστικού κράτους. Εν μέσω της ύφεσης, μια χώρα με έλλειμμα στις τρέχουσες συναλλαγές δεν μπορεί να μειώσει σε ρεαλιστικά επίπεδα εξυπηρέτησης το δημόσιο χρέος της με μοναδικά μέσα την απαξίωση της εργασίας και τη δημοσιονομική πειθαρχία. Αυτές οι πολιτικές δεν επιτρέπουν τη δημιουργία καθαρών αποταμιεύσεων του κράτους, ούτε μειώνουν τα κόστη εξυπηρέτησης του χρέους. Η εξισορρόπηση του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών με βάση τις ασύμμετρες πολιτικές σε χώρες με ελλείμματα θα απαιτήσει πολύ χρόνο. Αυτό σημαίνει ότι θα υπάρξει παρατεταμένη περίοδος ύφεσης ή πενιχρής οικονομικής μεγέθυνσης, που θα επιφέρει μεγάλη επιδείνωση στις συνθήκες ζωής και στην ποιότητα της δημοκρατίας. Δεν πρόκειται δηλαδή για πολιτική προσαρμογής, αλλά για μια συντηρητική πολιτική επίθεση με αυταρχική κρατική παρέμβαση.

Θα ήταν εσφαλμένο να θεωρήσουμε ανορθολογική ή μυωπική την κυρίαρχη πολιτική από πλευράς ευρωπαϊκών κυβερνήσεων και ΕΚΤ. Αν πραγματοποιούσαν ριζική επέμβαση στην κρίση, το χρέος και η ύφεση δεν θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν πλέον ως εργαλεία για την απαξίωση της εργασίας και την εμπέδωση των συντηρητικών μεταρρυθμίσεων. Αυτό θα υπονόμει τον κανόνα του «ηθικού κινδύνου» ως μοντέλου διακυβέρνησης προς το συμφέρον του κεφαλαίου και θα δημιουργούσε τον πραγματικό «κίνδυνο» να ανατραπούν τα μέτρα λιτότητας και οι νεοφιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις. Αυτό ακριβώς θα ήταν ανορθολογικό από την ταξική οπτική της καπιταλιστικής εξουσίας.

Χωρίς να υπεισέλθουμε σε λεπτομέρειες, είναι αναμενόμενο ότι στο άμεσο μέλλον θα εφαρμοστεί ο ίδιος κανόνας: Οι πολιτικές απέναντι στην κρίση θα βρίσκονται πάντα ένα βήμα πίσω από τις επιταγές των αγορών. Παρά τις αντιφάσεις της, αυτή η διαδικασία μπορεί να εξασφαλίσει τον κύριο στόχο του ευρωπαϊκού καπιταλισμού: Τη δημιουργία του λευκού «Κινέζου εργαζόμενου» στην ΕΕ. Τα ενδεχόμενα μελλοντικά σχέδια και οι χρηματοοικονομικοί μετασχηματισμοί (τραπεζική ένωση, αναδιρθρώσεις χρέους με διάφορες μεθόδους, έκδοση ευρωομολόγων ή ακόμα και ευρωπαϊκών έντοκων γραμματίων) δεν θα επιτρέψουν την απάλυνση των σκληρών βιοτικών συνθηκών των εργαζομένων, αλλά θα εξυπηρετούν τον προαναφερθέντα στρατηγικό στόχο. Το πραγματικό επίδικο αντικείμενο στην ευρωπαϊκή κρίση δεν είναι η αντίθεση Βορρά-Νότου ούτε η σύγκρουση συμφερόντων μεταξύ δανειστών και οφειλετών, αλλά η θεμελιακή αντίφαση του καπιταλισμού: η αντίφαση κεφαλαίου και εργασίας.

3.2. Η δομική αιτιότητα και η ανάγκη για ένα πολιτικό πρόγραμμα ενάντια στη λιτότητα

Η ευρωπαϊκή ατζέντα, που χρησιμοποιεί την ύφεση για την υποκίνηση των μεταρρυθμίσεων, θεμελιώνεται σε μια (αναγκαστικά) εσφαλμένη θεωρητική ερμηνεία της κρίσης. Πρόκειται για πολιτικό πρόγραμμα που προσαρμόζει το οικονομικό και κοινωνικό πλαίσιο της ΖτΕ στα συμφέροντα του κεφαλαίου και αναδιοργανώνει ριζικά τις συνθήκες αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης.

Το πολιτικό πρόγραμμα ενάντια στη λιτότητα απαιτεί μια εναλλακτική θεωρητική ερμηνεία που να αποστασιοποιείται ριζικά από την «ορθόδοξη» αναδεικνύοντας το χρηματοπιστωτικό χαρακτήρα του σύγχρονου καπιταλισμού. Οι αντιφάσεις της ΖτΕ είναι το αποτέλεσμα μιας ιδιαίτερης μορφής συμβίωσης στο νεοφιλελεύθερο πλαίσιο, που προωθεί τα καπιταλιστικά συμφέροντα καθιστώντας τις οικονομίες πιο ευάλωτες απέναντι στα διάφορα χρηματοοικονομικά συμβάντα. Στον αντίποδα του ισχύοντος μοντέλου διακυβέρνησης οφείλει να οικοδομηθεί μια πολιτική πρόταση που να επιδιώκει επεκτατική και συμμετρική μακροοικονομική προσαρμογή θέτοντας ως προτεραιότητα την υπεράσπιση των συμφερόντων των εργαζομένων. Δεν πρόκειται

απλά για εναλλακτική τεχνοκρατική πρόταση, αλλά για μια συνολικά διαφορετική αντίληψη σχετικά με την οικονομική πολιτική και τις απαντήσεις στην κρίση.

Στο σημείο αυτό αξίζει να θυμηθεί κανείς το επιχείρημα που διατύπωσε ο Polanyi (2001) το 1944. Σε μια συγκυρία που είχε πολλές ομοιότητες με τη σημερινή, ο συγγραφέας υποστήριξε ότι ο φιλελευθερισμός χρειάζεται σε εποχές κρίσης ένα είδος «συντηρητικού παρεμβατισμού» που να επιτρέπει την αναπαραγωγή του. Η εκτίμηση του Polanyi εξακολουθεί να είναι ορθή. Στις μέρες μας, τα καπιταλιστικά κράτη, συμπεριλαμβανομένων και των ευρωπαϊκών, δεν μοιάζουν αποδυναμωμένα. Επεμβαίνουν με καθοριστικό τρόπο για να αποκαταστήσουν τη δυναμική των αγορών και για να χρηματοδοτήσουν τη διαδικασία διαμόρφωσης μηχανισμών και θεσμών που θα επιδιώκουν την περαιτέρω μείωση των κοινωνικών εισοδημάτων και των δημοσίων παροχών (μειώνοντας τα κόστη αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης). Εντούτοις, αυτός ο αυταρχικός τρόπος παρέμβασης δείχνει ενδεχομένως και την κατεύθυνση των εναλλακτικών λύσεων στο πρόβλημα της ύφεσης και της υπερχρέωσης. Η συντηρητική κρατική παρέμβαση δεν παύει να αποτελεί μια μορφή «κρατικού παρεμβατισμού» που δημιουργεί μηχανισμούς και θεσμούς, οι οποίοι μπορεί να χρησιμοποιηθούν και για την εφαρμογή εναλλακτικών πολιτικών.

4. Η ΕΚΤ ως όχημα για μια προοδευτική εναλλακτική πολιτική⁷

Όπως προαναφέραμε, οι πολιτικές λιτότητας όχι μόνον αδυνατούν αλλά ούτε καν επιδιώκουν να επιλύσουν το πρόβλημα του υπερβολικού εξωτερικού χρέους στη ΖτΕ. Οι στρατηγικές λιτότητας χρησιμοποιούν το κρατικό χρέος ως μέσο για την ενίσχυση των νεοφιλελεύθερων πολιτικών στην Ευρώπη.

Από τεχνική άποψη, υπάρχουν τρεις εναλλακτικές λύσεις για το πρόβλημα του χρέους: (i) Σημαντικά μακροχρόνια πρωτογενή πλεονάσματα, τα οποία όμως δεν είναι επιτεύξιμα ενόσω υπάρχει μείωση εισοδημάτων, οικονομική ύφεση και συρρίκνωση της ζήτησης λόγω των προγραμμάτων λιτότητας (όντας υφεσιακά), (ii) ονομαστικά ποσοστά ανάπτυξης που να είναι υψηλότερα από τα επιτόκια εξυπηρέτησης του χρέους, κάτι που επίσης δεν μπορεί να επιτευχθεί στις παρούσες (μετακρισιακές) οικονομικές και θεσμικές συνθήκες της ΟΝΕ, (iii) «ανορθόδοξες» πολιτικές και αναδιάρθρωση του χρέους (στα ζητήματα αυτά θα αναφερθούμε διεξοδικά σε άλλο άρθρο του τεύχους).

Οι προοπτικές ανάπτυξης είναι περιορισμένες και αβέβαιες, ιδίως στη σημερινή πολιτική συγκυρία της ΖτΕ. Οι μεταρρυθμίσεις που βασίζονται στην ύφεση μπορεί να ικανοποιούν τα συμφέροντα του κεφαλαίου, αλλά αδυνατούν να οδηγήσουν σε πορεία ανάπτυξης, τουλάχιστον μεσοπρόθεσμα. Συνεπώς μια αποτελεσματική λύση για το πρόβλημα του κρατικού χρέους απαιτεί την προαναφερθείσα αναδιάρθρωσή του μέσα από αντισυμβατικές πολιτικές.

Η περίπτωση της Ελλάδας δίνει ένα εξαιρετικό παράδειγμα για το ότι ένα συμβατικό «κούρεμα» του χρέους μπορεί να αποτελεί ακατάλληλο μέτρο για τη βιωσιμότητα του χρέους, ιδίως όταν πραγματοποιείται σε συνθήκες ύφεσης και δεν προστατεύει τα ασφαλιστικά ταμεία και τις τραπεζικές καταθέσεις ιδιωτών. Εκτός αυτού, το γεγονός ότι στη ΖτΕ τα τραπεζικά χαρτοφυλάκια κατέχουν μεγάλο μέρος των τίτλων του δημοσίου χρέους, οι παραδοσιακού τύπου διαγραφές μέρους του χρέους εξασθενούν τον χρηματοοικονομικό τομέα των υπερχρεωμένων χωρών. Και δεν αποκλείεται, η διαγραφή δημόσιου χρέους σε περισσότερες από μία οικονομίες να προκαλέσει νέα χρηματοοικονομική κρίση. Οι κυβερνήσεις πρέπει να αναζητήσουν

⁷ Η παράγραφος αυτή, αλλά και το άρθρο συνολικότερα, αποτελεί κατά κάποιον τρόπο προοίμιο για τη διεξοδικότερη συζήτηση για το χρέος στο άρθρο μας «Δημόσιο χρέος στον καπιταλισμό. Το πλαίσιο μιας προοδευτικής πρότασης», στο παρόν τεύχος των *Θέσεων*.

πόρους για την ανακεφαλαιοποίηση των τραπεζών. Αυτό θα εξουδετέρωνε τις όποιες θετικές συνέπειες των διαγραφών χρέους, ανοίγοντας το δρόμο για ακραίες νεοφιλελεύθερες πολιτικές. Η όποια εξωτερική «βοήθεια» και «επιτήρηση» θα συνδεόταν αναγκαστικά με ένα νέο πρόγραμμα λιτότητας.

Εάν εξαιρέσουμε την αρκετά ιδιόμορφη περίπτωση των μικρών υπερχρεωμένων οικονομιών της ΖτΕ, η διαγραφή του χρέους σε όλη την ΖτΕ δεν είναι ρεαλιστική πρόταση, δεδομένου ότι το ευρωπαϊκό δημόσιο χρέος ανέρχεται συνολικά σε 9,2 τρις ευρώ, κάτι που σημαίνει ότι μια μείωση κατά 50% θα έφτανε στα 4,6 τρις ευρώ. Εκτός αυτού, η διαγραφή προσκρούει στην έντονη αντίσταση των εργατικών στρωμάτων στις δανειοδότημες χώρες. Και βέβαια αυτή η λύση θα δημιουργούσε περιπλοκές λόγω της ανάγκης εξωτερικής εποπτείας στις χώρες με χρέη. Αυτό είναι ένα κρίσιμο ζήτημα για τις δυνάμεις που επιδιώκουν μια προοδευτική και ριζοσπαστική έξοδο από την κρίση, για τις οποίες η αναδιάρθρωση χρέους δεν πρέπει σε καμιά περίπτωση να συνδέεται ή να προϋποθέτει «προαπαιτούμενα» που οδηγούν στην υιοθέτηση πολιτικών λιτότητας.

Ένα προοδευτικό πολιτικό πρόγραμμα για την Ευρώπη οφείλει να επιδιώκει την αναδιάρθρωση του κρατικού χρέους στο πλαίσιο μια ευρείας πολιτικής αλλαγής που θα δημιουργεί περιθώρια για εναλλακτικές πολιτικές, οι οποίες να αντιτίθενται στη λιτότητα. Αυτή η στρατηγική πρέπει να επικεντρώνεται στο ρόλο της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ). Υπάρχουν δύο βασικοί λόγοι για αυτή την επιλογή. Πρώτον, η ΕΚΤ αποτελεί το μόνο θεσμό που έχει τη δυνατότητα να κάνει ισχυρές επεμβάσεις στις αγορές κρατικού χρέους. Δεύτερον, η ΕΚΤ δεν αντιμετωπίζει ουσιαστικά το ενδεχόμενο αδυναμίας πληρωμών και δεν είναι δυνατόν να κηρύξει χρεοστάσιο. Είναι πλήρως αξιόπιστη, κάτι που συνδέεται με την ικανότητά της για αυτο-ανακεφαλαιοποίηση (π.χ. εκδίδοντας επιταγές στον εαυτό της). Σε κάθε περίπτωση όμως είναι αναγκαία μια ριζική μεταβολή στον πολιτικό προσανατολισμό της ΕΚΤ και αυτό μπορεί να επιτευχθεί μόνον εάν δημιουργηθεί νέος συσχετισμός πολιτικών δυνάμεων στην Ευρώπη.

Μετά από την κρίση, οι νομισματικές πολιτικές των περισσότερων αναπτυσσόμενων καπιταλιστικών οικονομιών θεωρούνται ευρέως ως «ανορθόδοξες». Αυτό καθιστά την ΕΚΤ ανορθόδοξη με διττή έννοια:

Πρώτον, η ΕΚΤ σχεδιάστηκε εξ' αρχής ως ανορθόδοξη κεντρική τράπεζα, δεδομένου ότι δεν υποστηρίζεται από μια ενιαία δημοσιονομική αρχή. Η θεμελιακή αντίληψη των οργάνων της ΖτΕ είναι ότι ο έλεγχος του πληθωρισμού αποτελεί το αποτελεσματικότερο μέσο για να επιτευχθεί πλήρης απασχόληση, δημοσιονομική και νομισματική σταθερότητα. Οι αποφάσεις για τα βραχυπρόθεσμα επιτόκια θεωρούνται ως το βασικό εργαλείο νομισματικής πολιτικής. Κάθε προσπάθεια να δοθούν ευρύτερες αρμοδιότητες στην κεντρική τράπεζα θεωρείται «πολιτικοποίηση» που θα υπονομεύσει την αποτελεσματικότητά της.

Δεύτερον, η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, όπως και οι λοιπές κεντρικές τράπεζες ακολούθησαν μετά την κρίση «ανορθόδοξες» νομισματικές πολιτικές, εφαρμόζοντας το ευρύτερο φάσμα πολιτικών που τους επέτρεπε ο προϋπολογισμός τους. Ωστόσο, μια ανορθόδοξη νομισματική πολιτική μπορεί να είναι δραστική μόνον εάν υλοποιείται από *συμβατικές* κεντρικές τράπεζες. Αυτό δηλώνει ότι η ΕΚΤ, προκειμένου να μην παραβιάσει το νεοφιλελεύθερο θέσφατο του «ηθικού κινδύνου», έχει αυτοπαγιδευτεί σε παρεμβάσεις μεγάλου μεγέθους αλλά πολύ περιορισμένων αποτελεσμάτων. Καλείται να παίξει έναν ανορθόδοξο ρόλο ενώ στερείται των πάγιων θεσμικών εργαλείων μια παραδοσιακής κεντρικής τράπεζας.

Η ΕΚΤ διεύρυνε τον προϋπολογισμό της, συμμετέχοντας σε αναχρηματοδοτήσεις μεγάλης κλίμακας. Αυτό σημαίνει ότι δόθηκε στο χρηματιστικό τομέα ρευστότητα που αντιστοιχεί στην ποσοτική χαλάρωση (quantitative easing) που πραγματοποίησε η Fed

και η Bank of England. Η μόνη διαφορά είναι ότι, σε αντίθεση με τις τράπεζες αυτές, η ΕΚΤ έχει πολύ στενά όρια για αγορά κρατικών ομολόγων. Γι' αυτό το λόγο, οι ανορθόδοξες νομισματικές πολιτικές στη ΖτΕ παίρνουν τη μορφή βραχυπρόθεσμων και μεσοπρόθεσμων repos (Long-term refinancing operations, Outright Monetary Transactions).

Αυτά τα μέσα παροχής ρευστότητας στο χρηματοπιστωτικό τομέα απορροφήθηκαν αρχικά από τραπεζικά συστήματα στη λεγόμενη ευρωπαϊκή «περιφέρεια». Ωστόσο, η ρευστότητα αναζητά ασφαλείς προορισμούς και πιθανώς μεταφέρεται στις «κεντρικές» οικονομίες, όπως δείχνουν οι μειώσεις των καταθέσεων και οι συσσωρευμένες ανισορροπίες στο διευρωπαϊκό σύστημα πληρωμών (TARGET2). Μεγάλα τμήματα αυτής της ρευστότητας επανακάμπτουν ως καταθέσεις μιας ημέρας (overnight) στην ΕΚΤ. Συνάπτονται τραπεζικά δάνεια στις οικονομίες που γνωρίζουν ύφεση, ενώ οι τράπεζες των χωρών αυτών εκτίθενται όλο και περισσότερο στο κρατικό χρέος που δεν μπορεί να εξαγοραστεί από την ΕΚΤ. Είναι προφανές ότι το πρόγραμμα για περιορισμένη αγορά ομολόγων από την ΕΚΤ και για παροχή ρευστότητας στον τραπεζικό τομέα δεν είναι επαρκή μέτρα για να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα της ύφεσης και της χαμηλής ανάπτυξης. Τα διαφορετικά πιστωτικά επίπεδα που διαμορφώνονται στη ΖτΕ υπονομεύουν τα αποτελέσματα των νομισματικών επεμβάσεων της ΕΚΤ (οι οποίες είναι βέβαια και αρκετά φειδωλές: η ΕΚΤ ενδιαφέρεται περισσότερο για τον «ηθικό κίνδυνο» που αποτελεί το θεμέλιο του ευρωπαϊκού μοντέλου διακυβέρνησης).

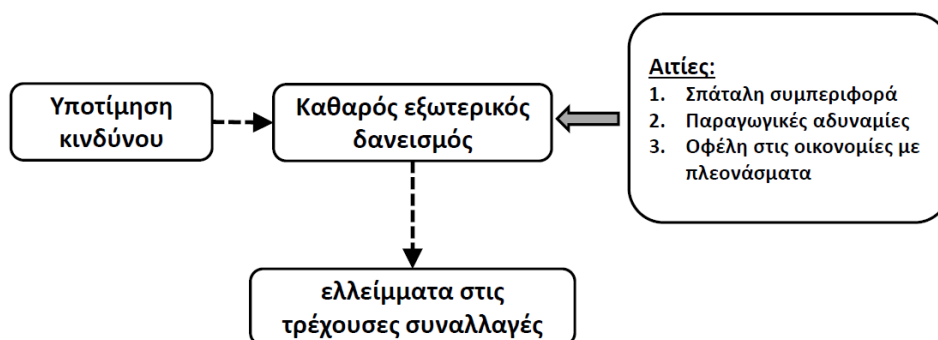
Η νομισματική πολιτική της ΕΚΤ δεν είναι αρκετά επεκτατική ούτε επαρκώς ανορθόδοξη (στενά περιθώρια αγοράς κρατικών ομολόγων) και εφαρμόζεται σε ένα ετερογενές πλαίσιο που υπονομεύει τη δραστικότητα της και δεν έχει σημαντικά αποτελέσματα στη ζήτηση, στην ανάπτυξη και στην απασχόληση. Αυτή η κατάσταση προσφέρεται μόνο για τη συνέχιση των πολιτικών λιτότητας που αναδιοργανώνουν τις ευρωπαϊκές κοινωνίες με βάση το νεοφιλελεύθερο πρόγραμμα και τα συμφέροντα του κεφαλαίου. Μία ριζική μετατόπιση των πολιτικών συσχετισμών είναι δυνατή να μεταλλάξει τον οικονομικό ρόλο της ΕΚΤ, ο οποίος θα εξακολουθήσει να παραμένει δεσπότης υποστηρίζοντας ωστόσο πολιτικές σε μία διαφορετική κατεύθυνση. Κρίσιμη συνθήκη, όπως ακριβώς θα υποστηρίξουμε αλλού, αποτελεί το μπλοκάρισμα της δραστικότητας των χρηματαγορών και η μεταβολή στη σχέση επιτοκίων και μεγέθυνσης.

Βιβλιογραφία

- Mayer, T. (2012), *Europe's Unfinished Currency: The Political Economics of the Euro*, New York: Anthem Press.
- Milios, J., Sotiropoulos, D. P. (2010), "Crisis of Greece or crisis of Euro? A view from the European 'periphery'", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 12 (3): 223-240.
- Milios, J., Sotiropoulos, D. P. (2013), "Eurozone: die Krise als Chance für die kapitalistische Offensive", *PROKLA*, 171 (2): 317-334.
- Polanyi, K. (2001), *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, Boston: Beacon Press Books.
- Sotiropoulos, D. P. (2012), "Revisiting the 1992-93 EMS crisis in the context of international political economy", *Economics Discussion Paper (Kingston University)*. <http://eprints.kingston.ac.uk/23864/1/Sotiropoulos-P-23864.pdf>
- Sotiropoulos, D. P., Milios, J., Lapatsioras, S. (2013), *A Political Economy of Contemporary Capitalism and Its Crisis: Demystifying Finance*, London and New York: Routledge.

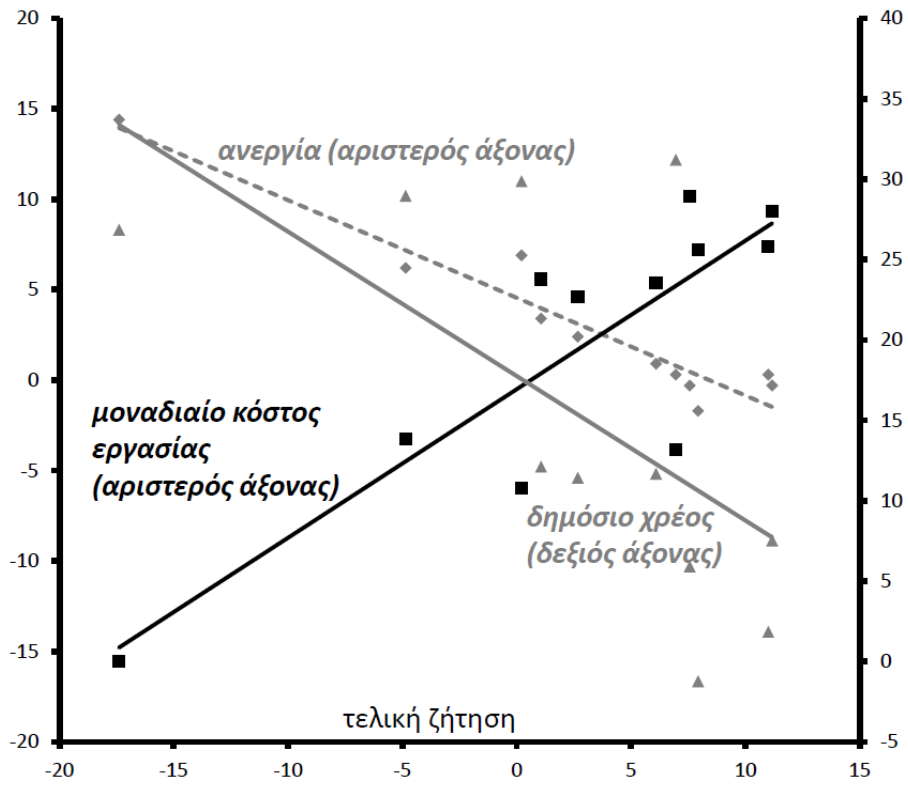
Turner, P. (2013), “Caveat Creditor”, *BIS Working papers*, no. 419.
<http://www.bis.org/publ/work419.pdf>

Σχήμα 1
Ερμηνεία της κρίσης στο πλαίσιο της «ανακλαστικής αιτιότητας»

Σχήμα 2

Μεταβολές στο (ονομαστικό) μοναδιαίο κόστος εργασίας, στο δημόσιο χρέος (ως ποσοστό του ΑΕΠ) και στην ανεργία σε σχέση με την τελική ζήτηση, 2010-2013, χώρες ΖτΕ

Πηγή: AMECO database (δικοί μας υπολογισμοί, τα στοιχεία για το 2013 αποτελούν εκτιμήσεις)